

Писарев С.М.,
аспірант II року навчання, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти – доктора філософії (PhD) за спеціальністю 091 «Біологія»
Науковий керівник: Утевський С.Ю., д.б.н., проф., проф. кафедри зоології та екології тварин,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
serg-pisarev@i.ua

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ РІДКІСНИХ ВИДІВ МОЛЮСКІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Правовою підставою для складання регіональних охоронних списків є ст. 44 Закону України «Про тваринний світ». Відповідно до неї наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 11.09.2017 р. за № 333, який зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29.09.2017 р. за № 1202/31070, затверджений «Перелік видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Донецької області». Наказ (власне, як і сам «Перелік...») вступив в дію 20.10.2017 р. До «Переліку...» внесені тварини різних типів, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність і у той чи інший засіб зафіксовані на території Донецької області.

У 2017 р. департаментом екології та природних ресурсів Донецької облдержадміністрації був підготовлений до друку і вийшов накладом 1000 примірників науково-інформаційний довідник «Червона книга Донецької області: тваринний світ». До цього видання у повній відповідності з «Переліком...» були внесені 8 видів наземних і 4 види прісноводних молюсків. Окремо хочеться зупинитись на доцільності внесення до цього списку двох видів прісноводних молюсків.

Gyraulus acronicus (Ferussac, 1807). За більш ніж 170-річний період (з 1832 р.) досліджень малакофауни басейну Сіверського Дінця цей вид жодним з дослідників не був знайдений. Вперше в списках гідромалакофауни річки з'являється в роботах О.І. Уваєвої (2006). Стверджувалось, що цей вид зустрічається в басейнах майже всіх річок України, зокрема і Сіверського Дінця; до Державного природознавчого музею НАНУ (ДПМ, м. Львів) та Національного науково-природознавчого музею НАНУ (ННПМ, м. Київ) передані збори О.І. Уваєвої з Житомирської обл. та з басейнів Дніпра і Дністра. Але при перегляді матеріалів, які зберігаються в ДПМ та попередньо віднесених до *G. acronicus*, було встановлено, що жоден з них не відповідає описам цього виду, наведеним в роботах середньоевропейських малакологів. Оскільки у всіх випадках на раковинах присутня хоча б слабо виражена спіральна скульптура, всі вони були віднесені до зовсім іншого виду (Гураль-Сверлова, Гураль, 2012). Тому внесення цього виду у «Перелік...» до виявлення всіх обставин його перебування у басейні Сіверського Дінця взагалі та Донецької області зокрема є передчасним і недоцільним.

Pisidium personatum Malm, 1855. До «Переліку...» внесений під назвою *Sphaerium personatum*. Внесення цього виду до «Переліку...», на наш погляд, не має жодних підстав. У 1830-1840-х рр. його відзначали під назвою *Pisidium fontinale* Pf. та *Cyclas fontinalis* Drap., але для колишньої Курської губернії та Литви. На початку ХХ ст. був знайдений В. Ліндгольмом в тій же самій Курській губернії. І майже вже 120 років поспіль цей вид не згадується ні в одному дослідженні малакофауни басейну річки Сіверський Донець ні з Донецької, ні з Харківської областей, ні з будь-яких інших, близько розташованих територій. Тому внесення цього виду у «Перелік...» не є науково обґрунтованим – не можна охороняти те, чого не існує.

Разом з тим, види, розповсюдження яких на території Донецької області обмежується мінімальною кількістю місцезнаходжень, до цього «Переліку...» не внесені. Тому вважаємо за необхідне актуалізувати відомості про ці види та наголосити про необхідність внесення їх до подібного «Переліку...» в найближчому майбутньому.

Lithoglyphus naticoides (C. Pfeiffer, 1828). Цей вид є ендеміком Дунайсько-Донської зоогеографічної провінції. В межах Донецької області мешкає лише в річці Сіверський Донець та двох великих водосховищах. В усіх інших водоймах та степових річках, обстежених нами, починаючи з 2010 р., цей вид не знайдений – він оселяється лише на чистих піщаних донних відкладеннях на мілководді з прозорою водою, які відсутні в невеликих водоймах, тому може вважатись індикатором на чистоту води. Нами знайдений тільки в руслі р. Сіверський Донець у складі псамофільного комплексу. Чисельність – до 60 ос./м², в середньому (n = 12) – 5 ос./м² (Писарев, 2012а, б).

Aplexa hypnorum (Linnaeus, 1758). В науковій літературі з малакофауни Сіверського Дінця є достовірні відомості лише про одне місце знаходження цього виду, знайдене П. Білецьким у 1911 р. – це торфові болота поблизу сучасного м. Харкова. З того часу достовірні відомості про знаходження цього виду в басейні Сіверського Дінця взагалі і Донецької області зокрема відсутні. Нами живі молюски та раковини цього виду знайдені в липні 2011 р. в одній з лісових водойм Святогірського лісництва (НПП «Святі Гори») поблизу с. Богородичне Слов'янського району (Писарев, 2017). Інші достовірні відомості про місця мешкання цього виду в Донецькій області наразі відсутні.

Anisus vorticulus (Troschel, 1834). В Україні вперше зареєстрований П. Білецьким в водоймах сучасної Сумської обл. О.І. Уваєвій не вдалося виявити цей вид в басейні Сіверського Дінця (Уваєва, 2006). Хоча тут цей вид неодноразово відзначався декількома дослідниками: р. Оскіл, окол. м. Куп'янськ, 1918 р.; р. Уди,

окол. м. Харкова, 1925 р.; оз. Снитькове, м. Зміїв, 1936 р. М. Фадєєвим внесений у каталог тварин р. Сівєрський Донець. У Зоологічному інституті РАН (С.-Петербург) зберігаються збори з околиць м. Харкова. М. Затравкіним в Донецькій обл. не знайдений, але в список видів їм внесений за даними зазначеної вище роботи М. Фадєєва. Для Донецької обл. цей вид відзначений Є. Тимошенком і М. Ярошенком на підставі статті М. Затравкіна. Нами в липні 2011 р. в одному з лісових водойм біля с. Богородичне Слов'янського р-ну знайдена одна раковина (Писарев, 2012б). У Німеччині *A. vorticulus* знаходиться під загрозою зникнення (категорія 1), в Чехії має охоронний статус сильно загрозливого виду (категорія 2), в Польщі – загрозливого (категорія 3).

Anisus strauchianus (Clessin, 1886). До 2010-х рр. ніяких відомостей про цей вид в басейні річки Сівєрський Донець не було, зокрема і у виконаній дисертації по дрібним катушковим України (Уваєва, 2006). Нами вперше для басейну річки Сівєрський Донець та Донецької області в липні 2011 р. одна жива особина ідентифікована в зборах з невеликої лісової водойми в Святогірському лісництві (НПП «Святі Гори») поблизу с. Богородичне Слов'янського району Донецької обл. Водоймище площею менше 500 м² було розташоване в заплаві р. Сівєрський Донець біля кордону лісу на краю великої галявини, слабо проточне – до 0,05 м/сек, поверхня покрита товстим шаром вегетуючих водних рослин (ряска, сальвінія тощо). Донні відкладення піщані, з високим шаром мулу і залишків водних рослин (Писарев, 2012б; Pisarev, 2014).

Unio crassus (Phylipsson, 1788). Для басейну р. Сівєрський Донець наводився декількома дослідниками, починаючи з 1830-х рр. У Донецькій області мешкає лише в р. Сівєрський Донець та двох великих водосховищах. Нами знайдений у р. Сівєрський Донець в межах НПП «Святі Гори» (Писарев, 2016). Оселяється тільки на чистих піщаних донних відкладеннях на глибинах до 2 м з чистою прозорою водою. Оскільки таких місць існування залишилось небагато, вид має дуже обмежене розповсюдження і потребує заходів охорони у вигляді збереження біотопів. Вид внесений до Червоної книги Польщі (категорія 1 – зникаючий).

Pseudanodonta complanata (Rossmassler, 1835). В басейні Сівєрського Дінця почав відмічатись тільки з початку ХХ століття. В Донецькій області відомий лише з річки Сівєрський Донець та Краснооскільського водосховища. Дуже чутливий до якості води, чим і обумовлене досить обмежене розповсюдження. Чисельність в усіх місцєперебуваннях дуже низька, тому потребує особливої охорони шляхом збереження біотопів. Внесений до Червоних книг ряду європейських держав – Білорусі, Польщі (категорія 1 – зникаючий).

Література:

1. Гураль-Сверлова Н.В. Наукові колекції Державного природознавчого музею. Вип. 4. Малакологічний фонд // Н.В. Гураль-Сверлова, Р.І. Гураль. – Львів, 2012. – 253 с.
2. Писарев С.Н. Новые и редкие виды пресноводных брюхоногих моллюсков бассейна реки Северский Донец и меры по их охране / С.Н. Писарев // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Біологія. Спец. випуск «Моллюски: результати, проблеми і перспективи досліджень». – 2012а. – № 2 (51). – С. 219-223.
3. Писарев С.Н. Пресноводные брюхоногие моллюски национального природного парка «Святые Горы» (Донецкая область) / С.Н. Писарев // Биоразнообразие и устойчивое развитие: Тезисы докладов II Международной научно-практической конференции (Симферополь, 12-16 сентября 2012 г.). – Симферополь, 2012б. – С. 230-233.
4. Писарев С.М. Моллюски родины Unionidae Rafinesque, 1820 національного природного парку «Святі Гори» (Донецька область) та заходи з їх охорони / С.М. Писарев // Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття як складова екологічного та патріотичного виховання населення України: Матеріали науково-практичної конференції 7-8 липня 2016 р. – Святогірськ, 2016. – С. 237-243.
5. Писарев С.Н. Физиды (Mollusca, Gastropoda, Physidae) в бассейне реки Северский Донец / С.Н. Писарев // «Сучасний стан та охорона природних комплексів в басейні Сівєрського Дінця»: Тези науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю створення національного природного парку «Святі Гори» – Святогірськ, 2017. – С. 123-130.
6. Уваєва О. І. Моллюски підродины Planorbinae (Gastropoda: Pulmonata) України (фауна, систематика, поширення) / О.І. Уваєва. – Автореф. ... канд. біол. наук. – К., 2006. – 23 с.
7. Pisarev S. *Anisus strauchianus* (Mollusca, Gastropoda, Planorbidae) – a new species for the Seversky Donets river basin / S. Pisarev // Vestnik zoologii, 2014в. – 48(3). – P. 286.